

ISSN 0235 – 3490

АРХЕОЛОГІЯ

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ

НОВІ ВІДКРИТТЯ
І ЗНАХІДКИ

СТАТТІ

РЕЦЕНЗІЇ

ХРОНІКА

ПАМ'ЯТЬ

АРХЕОЛОГІЇ

ДИСКУСІЇ

АРХЕОЛОГІЯ

ЗА РУБЕЖЕМ

ОХОРОНА ПАМ'ЯТОК

АРХЕОЛОГІЇ

2•2001

У журналі вміщено статті з проблем давньої історії та археології від первісності до середньовіччя, публікації нових матеріалів і результатів досліджень пам'яток на території України та за рубежем, біографічні матеріали, рецензії та хроніку.

Для археологів, істориків, краєзнавців, учителів історії, студентів історичних факультетів, усіх, хто цікавиться давньою історією України.

В журнале помещены статьи по проблемам древней истории и археологии от первобытности до средневековья, публикации новых материалов и результатов исследований памятников на территории Украины и за рубежом, биографические материалы, рецензии и хроника.

Для археологов, историков, краеведов, учителей истории, студентов исторических факультетов, всех, кто интересуется древней историей Украины.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Адреса редакції

04210 Київ—210,
просп. Героїв Сталінграда, 12
Телефон 418-91-38

П.П. ТОЛОЧКО (головний редактор),

В.Д. БАРАН, К.П. БУНЯТЯН, І.С. ВІНОКУР,
М.І. ГЛАДКИХ, А.Л. ЗАЛІЗНЯК,

В.М. ЗУБАР (відповідальний секретар),

С.Д. КРИЖИЦЬКИЙ (заступник головного
редактора), В.К. МІХЕЄВ, О.П. МОЦЯ,

В.Ю. МУРЗИН, В.В. ОТРОЩЕНКО,

В.Н. СТАНКО, Р.В. ТЕРПИЛОВСЬКИЙ,

Г.М. ТОЩЕВ, В.М. ЦИГИЛИК,

Є.В. ЧЕРНЕНКО

Друкується за постановою
редакційної колегії журналу

Редактор *О.І. Калашнікова*

Художній редактор

канд. іст. наук *М.М. Ієвлєв*

Технічний редактор

Т.М. Шендерович

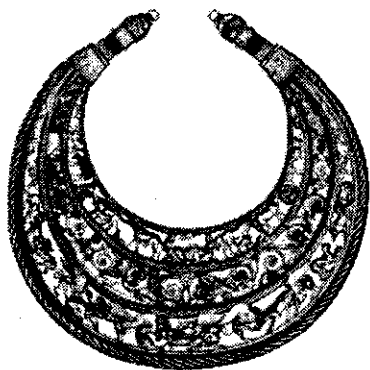
Комп'ютерна верстка

О.О. Канигіної

Здано до набору 25.06.2001. Підписано до друку 22.10.2001. Формат 70×108/16. Папір офсетний № 1. Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 15,20. Обл.-вид. арк. 17,11. Тираж 650 прим. Зам. 604.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано
Видавничим домом «Академперіодика» вул. Терещенківська, 4

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВАНИЙ У БЕРЕЗНІ 1989 р.

ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 2 • 2001

ЗМІСТ

Статті

ОСТРОВЕРХОВ О.С. Склярство білозерського часу	3
КРИЖИЦЬКИЙ С.Д. Ольвія і скіфи у V ст. до н. е. До питання про скіфський «протекторат»	21
ГУДКОВА О.В. Про участь сарматів у виникненні черняхівської культури	36
РУСЯЄВА А.С. Домашні святилища і культу в античних містах Північного Причорномор'я VI—II ст. до н. е.	41
БОГУСЛАВСЬКИЙ Г.С. До питання про етнічну приналежність поховань за обрядом кремації салтово-маяцької культури	52
СМИРНОВ С.В. Про співвідношення теоретичного та конкретно-історичного в дослідженні антропогенезу в археології	57
МАГОМЕДОВ Б.В. Гепіди. Історичні відомості та археологічні реалії	70

Публікації археологічних матеріалів

ПРИХОДНЮК О.М., [СВДОКИМОВ Г.Л.], ДАНИЛКО Н.М. Ранньо-середньовічне поховання кочовика із с. Суханове на Херсонщині	77
ІВАНОВА С.В. Поховання з отворами від жердин у ямній культурі Північно-Західного Причорномор'я	83
КОВПАНЕНКО Г.Т., СКОРИЙ С.А., БАТУРЕВИЧ Є.Ю. Поховання передскіфського та ранньоскіфського часу біля с. Іванівка у Поросці ...	94
САПОЖНИКОВ І. В., СЕКЕРСЬКА О. П. Археозоологія поселення Велика Акаржа (матеріали до реконструкції господарсько-культурного типу пізньопалеолітичних степових мисливців)	103
ПЕТРАУСКАС О.В. Могильник та поселення черняхівської культури біля с. Дідівщина (за матеріалами розкопок Валерії Козловської)	111

До історії стародавнього виробництва

- ВОЗНЕСЕНСКАЯ Г.А. Технология железообработки на древнерусских городищах Южного Буга 122

Дискусії

- АЛЕКСЕЕВ В.П. О «скифском оружии» на ольвийских монетах и об этнической принадлежности лучника на монетах с именем ΣΩΣΤΡΑ 128
- КОЛИБЕНКО О. До питання про локалізацію єврейського некрополя в Переяславі Руському 135

Нові відкриття і знахідки

- СМЫЧКОВ К.Д. Новые моливдовулы византийского Херсона 140
- КРАВЧЕНКО Н.М., АБАШИНА Н.С. Докирилівський напис на пряслиці з ранньослов'янського поселення Обухів II 144

Хроніка

- ЗАЛІЗНЯК Л. Археологічний експеримент у Києво-Могилянській академії 148

Пам'ять археології

- МАТВІЄНКО А.А. Листи М.І. Драгомирова до В.Б. Антоновича 150

На допомогу вчителів

- МАКСИМОВ Є.В., СТЕПАНОВИЧ О.С. Загадка Зарубського монастиря 152

Рецензії

- ВІНОКУР І.І. Михайло Брайчевський. Вибрані твори: Історико-археологічні студії. Публіцистика 159
- АЛЕШКЕВИЧ Я., БАЛАГУРІ Е., ФОДОР І. П.П. Толочко (керівник авторського колективу), Д.Н. Козак, О.О. Моця, В.Ю. Мурзін, В.В. Отрощенко, С.П. Сегеда. Етнічна історія давньої України 161
- КАЇРА С.С. П.П. Толочко (керівник авторського колективу), Д.Н. Козак, О.О. Моця, В.Ю. Мурзін, В.В. Отрощенко, С.П. Сегеда. Етнічна історія давньої України 164
- АНДРОЩУК Ф.О. О. Грьон, Ф. Хедигер, П. Бенніс. Поховальні пам'ятки епохи вікінгів в світлі нових археологічних досліджень у Данії 170

- Наші автори** 173

- Список скорочень** 175

АРХЕОЗООЛОГІЯ ПОСЕЛЕННЯ ВЕЛИКА АКАРЖА (матеріали до реконструкції господарсько-культурного типу пізньопалеолітичних степових мисливців)

У статті підведено підсумки багаторічних досліджень фауністичного комплексу поселення Велика Акаржа, який репрезентований виключно рештками бізонів. На цій підставі зроблені висновки щодо сезонного характеру полювання на цих тварин та тривалості використання пізньопалеолітичними мисливцями головної частини поселення та його окремих господарсько- побутових комплексів.

Поселення Велика Акаржа доби пізнього палеоліту було відкрито В. І. Красковським у жовтні 1955 р. Воно розташоване на правому березі р. Акаржа в 6 км від узбережжя Чорного моря і є однією з найцікавіших пам'яток того часу на території всієї степової зони Східної Європи.

Поселення досліджено практично на всій площі, яка збереглась, Одеським палеолітичним загonom Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР і Одеського археологічного музею під керівництвом професора П. Й. Борисковського (1959 та 1961 рр.) та Буго-Дністровською новобудівною експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом І. В. Сапожникова (1988—1993).

Однією з характерних рис цієї пам'ятки є наявність на ній фауністичних решток тільки одного виду тварин – бізона, що дозволяє поставити її в один ряд з такими визначними поселеннями степу, як Амвросіївка, Золотівка I, Анетівка II та ін. Репрезентована стаття присвячена детальній публікації кісткових решток, знайдених під час розкопок Великої Акаржі.

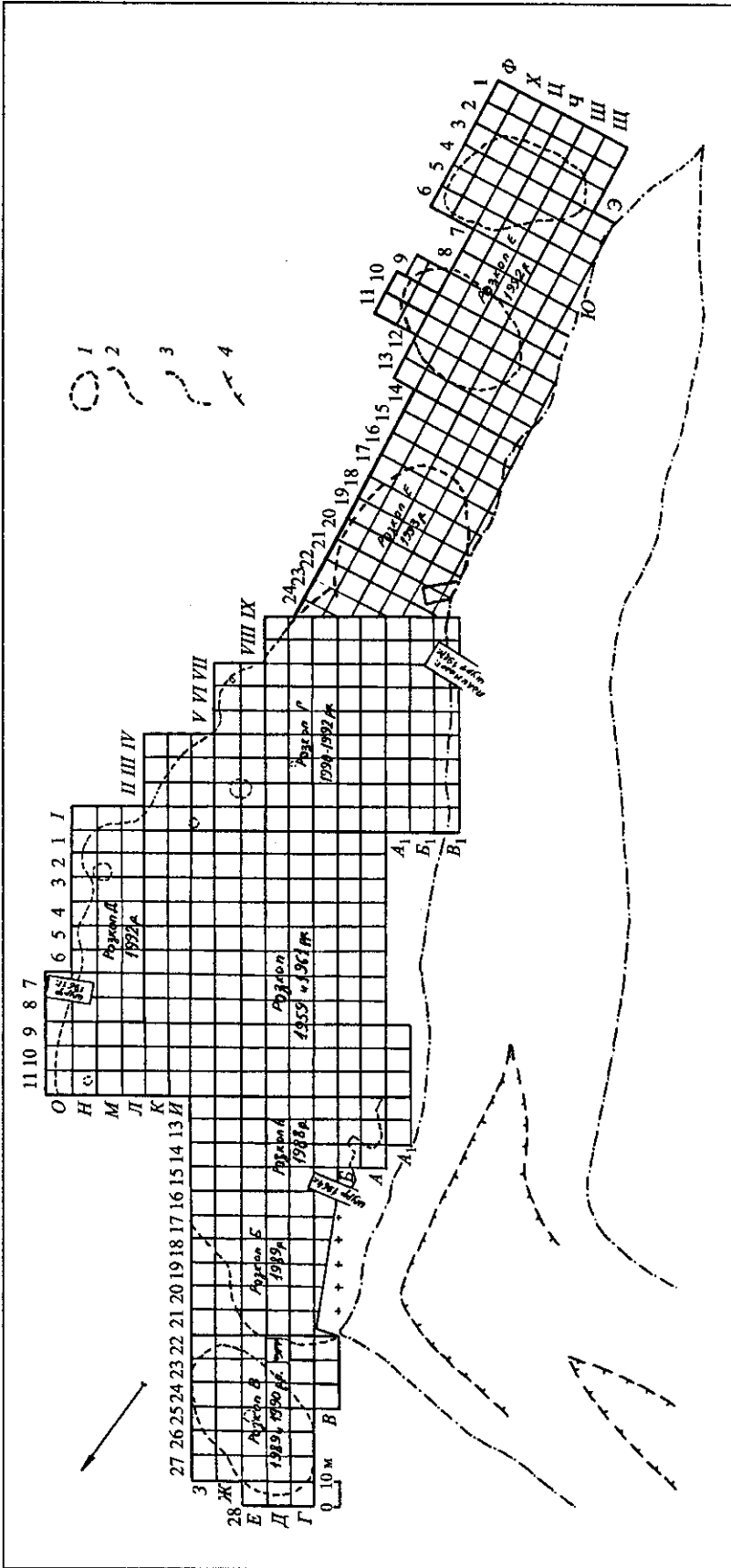
Слід зауважити, що фауністичні матеріали зазначеного поселення досліджували найвидатніші палеозоологи України та Росії. Так, вже перші знахідки кісток, у 1955 р., під час відкриття поселення, були визначені І. Г. Підоплічком. На жаль, до нас не дійшли опис та характеристика. Відомо тільки, що дослідник відніс ці рештки «до бика-бізона»¹.

В 1959 р. у розкопі II на площі 40 м² (рисунок) було знайдено близько 1700 фрагментів кісток тварин. Цю частину колекції досліджував М. К. Верещагін, який визначив лише 15 кісток. Всі вони належали зубам первісних биків або зубрів. Виходячи з великих розмірів цих зубів, М. К. Верещагін припустив, що, скоріш за все, це були тури, які, на його думку, не зазнали такого здрібнення у пізньому палеоліті, як зубри².

В 1961 р. у тому ж розкопі на площі близько 80 м² (рисунок) було зібрано майже 3400 фрагментів кісток. Вони були відразу ж вивчені В. І. Бібіковою, яка виділила з них 40 діагностичних екземплярів. Ці визначення також не збереглися, але виходячи з загального плану розміщення знахідок у розкопі можна припустити, що серед них було не менш ніж 5—6 зубів³. В. І. Бібікова уважала, що всі визначені кістки є рештками великих биків, але не вказала, їх родову приналежність, обмежившись визначенням *Bos sp.* або *Bison sp.* Крім того, вона зауважила, що діагностичні уламки походять від двох-трьох дорослих самців щонайменше, а також зробила припущення, що значна ступінь утилізації кісток «являється следствием недостаточного и нерегулярного поступления мяса в результате ограничения охотничьих возможностей»⁴.

З урахуванням характеру культурного шару та аналізу залишків фауни П. Й. Борисковський дійшов висновку, що Велика Акаржа не була місцем короткочасної зупинки групи мисливців. «Такому предположению противоречит обилие расколотого кремня, найденного во время раскопок. Но это не было и долговременное поселение, в котором существовали постоянные зимние жилища. Вероятно, это было сезонное стойбище палеолитических охотников, существовавшее не очень долго»⁵.

В іншій праці вчений додав, що люди жили тут просто неба. На думку П. Й. Борисковського, матеріали Великої Акаржі, Амвросіївки та Кам'яних Балок I та II свідчать про існування особливої степової області розвитку пізньопалеолітичної

Загальний план розкопок поселення Велика Акаржа у 1959, 1961, 1988—1993 рр.: 1 — вогнище; 2 — межа культурного шару; 3 — стіна балки на глибині 1,1—1,25 м; 4 — межа балки

культури. «Она характеризуется особыми формами хозяйства, связанными с условиями окружающей природной среды (массовая облавная охота на стада диких быков), отсутствием постоянных жилищ, распространением недолговременных охотничьих стоябищ в открытых степных пространствах»⁶.

Через декілька років В. І. Бібікова знову переглянула усю фауністичну колекцію Великої Акаржі, яка на той час налічувала понад 5000 фрагментів. На цей раз «среди них В. И. Бибикова выделила несколько лучше сохранившихся фрагментов, которые по деталям строения имеют зуброобразный облик. Можно полагать, что и остальные кости принадлежат этому же виду. Остатков каких-либо других животных на этой стоянке не встречено»⁷.

Вивчення фауністичних матеріалів з розкопок Великої Акаржі 1988—1993 рр. було проведено А. В. Старкіним⁸ та О. П. Секерською⁹. На жаль, нині неможливо перевірити дані досліджень А. В. Старкіна щодо кількості недиагностичних кісток та їх планіграфії в розкопах А, Б, В і Г 1988—1990 рр.¹⁰ Однак всі діагностичні кістки цієї серії збереглися, і в 1991 р. їх було ще раз переглянуто¹¹.

Слід підкреслити, що більша частина кісткових решток з Великої Акаржі представлена досить дрібними, розколотими в давнину фрагментами дуже поганої збереженості. Багато з них було вкрито шаром вапнякового натіку, який не завжди вдавалося змити розчином соляної кислоти. Однак завдяки численності знахідок кісток у культурному шарі та ретельній праці лаборантів експедиції у польових умовах археозоологічна колекція Великої Акаржі уявляється досить виразною. Розглянемо матеріали по окремих розкопах та локальних господарсько-побутових комплексах (ГПК).

Розкоп А 1988 р. На цій ділянці поселення площею близько 28 м² (рисунок) було знайдено понад 200 фрагментів кісток, з яких визначено 35. Серед останніх А. В. Старкін назвав 34 кістки бізонів, більшість з яких — зуби (премоляри та моляри напівдорослої особини) та ще 24 дрібні фрагменти зубів. Крім того, зафіксовано три фрагменти діафізів плечових кісток, фрагмент діафізу променевої кістки та дві перші фаланги. А. В. Старкін діагностував також верхній моляр коня¹². Під час подальшого вивчення колекції цей факт не підтвердився, хоча інформацію про знахідку єдиного зуба коня у матеріалах пам'ятки з монобізоновою фауною вже було опубліковано, і вона навіть отримала поширення в літературі¹³. Тому автори вважають за необхідне ще раз наголосити на тому, що поселення Велика Акаржа на теперішній час має характеризуватися як пам'ятка з фауною, репрезентованою виключно бізоном — *Bison priscus*.

Розкоп Б 1989 р. На цій ділянці основної частини поселення площею близько 33 м² (рисунок) було зібрано 288 уламків кісток, з яких визначено один фрагмент зуба, праву половину нижньої щелепи дорослого бізона та фрагмент рогового стрижня¹⁵.

Розкоп В 1988—1989 рр. (ГПК І). З ГПК І походить 406 фрагментів кісток, з яких тільки 43 було визначено. Вони представлені цілими та фрагментованими зубами (премолярами та молярами), два з яких (P₂ та M₃) належали дорослому самцю. Серед інших кісток визначено фрагменти таранної кістки, лопатки, гомілки та нижньої щелепи. Розміри та морфологія згаданих кісток не протирічають висновку щодо їхньої належності до однієї особини дорослого самця. Таким чином, цілком вірогідно, що мешканцями цієї частини поселення була утилізована мінімально одна тварина — дорослий самець, що свідчить про дуже нетривалий час функціонування комплексу¹⁶.

Розкоп Г 1990—1992 рр. На цій ділянці основної частини поселення загальною площею близько 87 м² було знайдено 373 уламки кісток, з яких лише 14 є діагностичними. Десять з них представлені зубами та їх фрагментами, переважно нижніми молярами. У чотирьох випадках можна стверджувати, що зуби належали дорослим та одній зрілій особинам. Серед інших кісток зафіксовано фрагменти ребер, променевої та двох плечових кісток дорослої тварини. Невелика кількість кісткових решток у цій частині поселення, яка пов'язана з лінією з трьох вогнищ (рисунок), та їх належність мінімально двом бізонам (дорослому та зрілому) свідчать на користь висновку щодо короткочасності використання ділянки¹⁷.

Розкоп Д 1992 р. На територію цього невеликого за площею розкопа (близько 30 м²), розташованого на східній околиці основної частини поселення (рисунок), було знайдено тільки 290 уламків кісток. Діагностичними виявилися лише 42 фрагменти від 18 кісток. Більшість визначених уламків — зуби бізона (11 екз.; верхні та нижні премоляри та моляри), які належали мінімально трьом дорослим тваринам. Інші кістки

представлені фрагментами діафізів гомілкової та тазової кісток, двома уламками ребер, епіфізами та діафізом променевої кістки¹⁸.

Розкоп Є 1992 р. (ГПК II). На території господарсько-побутового комплексу II, розташованого на південно-східній околиці Великої Акаржі (рисунок), було знайдено 360 уламків кісток, з яких діагностичними виявились 85 фрагментів від 18 кісток. Серед останніх зафіксовано 16 зубів, які належали мінімально двом дорослим бізонам. Інші кістки представлені діафізом гомілкової кістки та фрагментами метаподій¹⁹.

Розкоп Є 1992—1993 рр. (ГПК III). У культурному шарі ГПК III, розташованого поряд з попереднім ГПК II (рисунок), знайдено 58 уламків кісток, серед яких визначено 19 фрагментів від 6 кісток. Виявлено чотири зуби (премоляри та моляри) від дорослої-I особини, а також епіфіз і діафіз лівої плечової кістки. Можливо, що два останні фрагменти походять від однієї кістки. Виходячи з кількості уламків й того факту, що мешканці цього ГПК утилізували мінімально одну тварину, згаданий комплекс використовувався найменше з усіх чотирьох ГПК Великої Акаржі²⁰.

Розкоп Є 1993 р. (ГПК IV). На місці комплексу (рисунок) знайдено 159 уламків кісток, з яких лише 10 було визначено. Майже всі вони репрезентовані зубами (9 екз., всі моляри), що належали мінімально чотирьом особинам тварин, забитих у віці від напівдорослої до дорослої-II. Ще одним діагностичним уламком виявився фрагмент діафіза плечової кістки. Крім того, виділено ще 10 відносно крупних фрагментів трубчастих кісток великих копитних тварин, які за розмірами та структурою також можуть належати бізонам²¹.

Таким чином, зібрана у 1988—1993 рр. колекція археозоологічних матеріалів Великої Акаржі налічує понад 2100 фрагментів кісток, проте діагностичними виявилися лише 156 з них. Підкреслимо, що значна частина виявленого матеріалу представлена верхніми та нижніми зубами (разом 119 екз.), причому переважають останні. Якщо додати до них ще два уламки нижніх щелеп та фрагмент рогового стрижня, можна дійти висновку, що понад 77 % усіх діагностичних кісток становлять кістки черепа. Інші визначені екземпляри представлені уламками плечових, променевих, гомілкових, тазових, таранних, п'ясткових та плюсневих кісток, а також ребер і фаланг, причому плечові та променеві кістки знайдено у більшій кількості, ніж інші частини посткраніального скелета²².

Пояснити наведене відсоткове співвідношення між різними частинами скелета бізонів в археозоологічних матеріалах Великої Акаржі поки що важко. Можливо, тут мав місце навмисний відбір певних частин забитих тварин. Втім пояснення може полягати у крапцюму збереженні зубів, а також їх непридатності (як і щелеп, рогових стрижнів, тазових і таранних кісток) для добування кісткового мозку. Останній же, як відомо, був одним з необхідних компонентів пеммікану. В будь-якому разі наявність значної кількості кісток черепа свідчить на користь того, що місце забою та початкового розбирання туш бізонів знаходилось дуже близько до поселення, як це характерно для Амвросіївки²³ та цілої низки сезонних kill sites північноамериканських прерій²⁴.

Підкреслимо, що на Великій Акаржі у більшості випадків діагностичні кістки належали дорослим тваринам, переважно самцям. Відомо, що відбір об'єктів полювання за ознаками віку та статі тварин відображає мисливський сезон. Так, самок бізонів набагато важче добувати навесні та на початку літа внаслідок їх обережності та агресивної поведінки, яка пояснюється присутністю молочних телят. У цей період року основною здобиччю й були бики. Восени, в період гону, агресивна та нестабільна поведінка характерна для биків. Крім того, в цей час вони сильно втрачають свою масу, через що восени та взимку мисливці віддавали перевагу самкам і молодим бичкам. Можна додати, що саме в ці пори року шкури самок та бичків досягали своєї найвищої якості. Тому різне співвідношення впольованих самців та самок на окремих поселеннях найчастіше відбиває не стільки склад стада, скільки певний сезон полювання²⁵.

Отже, проведений археозоологічний аналіз підтверджує думку одного з авторів розкопок, що Велика Акаржа була короточасним сезонним весняно-літнім поселенням, яке використовувалось протягом декількох років однією общиною пізньопалеолітичних мисливців. Остання налічувала кілька окремих сімейних груп, які залишили нам рештки локальних ГПК, що існували один-два місяці. Легко помітити, що така інтерпретація є нічим іншим, як подальшим розвитком позиції П.Й. Борисовсь-

кого, хоча наявність чотирьох ГПК та заглиблених у землю вогнищ суперечить його тезі про повну відсутність жител на Великій Акаржі²⁶.

З висновками щодо сезонного характеру Великої Акаржі набагато пізніше погодився Г.Є. Краснокутський, однак він визначає його скоріш як літній. Крім того, він припускає, що полювання на бізонів проходило на місці їх переправи через річку лише тому, що поселення розташоване на її березі²⁷. Не вважаючи доцільним дискутувати з приводу цього питання, зауважимо тільки, що палеогеографічні дані свідчать про те, що Велика Акаржа під час свого існування була розташована не на самому березі долини, хоча і нині вона підвищена над нею на 11—12 м, а на висоті понад 20²⁸ і навіть 35 м над її тальвегом. Це було зумовлено регресією Чорного моря в період максимуму розвитку останнього льодовика (ранньпричорноморський підгоризонт р₁, схеми М.Ф. Веклича). Таким чином, поселення не можна уважати типовою прибережною стоянкою. Отож, всі розмови щодо полювання на бізонів на місці їх переправи через річку лишаються гіпотетичними. Слід зауважити, що висновки авторів розкопок Великої Акаржі щодо характеристики поселення в останні роки підтримані іншими провідними археологами-палеолітознавцями²⁹.

Геологічні (В.Ф. Петрунь) та палінологічні (С.І. Медяник) дані дозволяють впевнено датувати час існування Великої Акаржі максимумом вюрму (близько 19 тис. років до наших днів). У зразках ґрунту з культурного шару поселення різко переважає пилок трав і чагарників (94 %), що свідчить про існування ксеротичних степів. Поряд з маревими трапляються також полинь з домішками злаків та різнотрав'я. Лісові рідкостійні ділянки були представлені березою та сосною, а у низинах траплялись вільха і ліщина. Знайдено навіть пилок ефедри — ксерофільної рослини, типової для пуствелі, напівпустелі та посушливих степів. Наявність чагарників у вигляді карликової берези дозволило припустити, що середня температура у січні дорівнювала –7 °С, а в липні була близько +12 °С. Важливо, що кількість пилку рудералів та антропохорних рослин (подорожника, пасльону чорного, кропиви та ін.) у зразках з культурного шару не була аномальною, що зайвий раз підтверджує тезу про дуже нетривалий час перебування людей на Великій Акаржі³⁰.

Згідно з вищенаведеним виникає питання щодо правомірності розподілу так званого степового фауністичного варіанта, виділеного в рамках єдиного пізньопалеолітичного теріокомплексу Південно-Східної Європи, на дві групи — бізонову (степову) та бізоново-рангіферну (надпорозьку)³¹. Передусім йдеться про наявність залишків північного оленя на Анетівці I та II³². Крім того, північний олень є ще далі — на Кам'яній Балці II (другий шар) на нижньому Дні³³, в Криму на стоянках Сюрень I (нижній шар) та Аджи-Коба (2 шар)³⁴. З урахуванням того, що кістки цих тварин знайдені навіть у Румунській Добруджі на стоянці Ла Адам³⁵, виділення надпорозької, або бізоново-рангіферної, групи у межах степового фауністичного варіанта стає надто проблематичним.

Недарма О.К. Маркова включила все степове Причорномор'я, Приазов'я та Кримський півострів, назвавши такі пам'ятники, як Велика Акаржа, Володимирівка, Амвросіївка, Кам'яна Балка II, Сюрень I та ін., до області розповсюдження степових видів тварин разом з північним оленем. Ще північніше розташовувалась область тундрових та степових видів за участю лісових. На спеціальній карті О.К. Маркова окреслила ареал мешкання північного оленя в пізньому валдаї, але не включила до нього берегову смугу Північного Причорномор'я і Приазов'я³⁶.

Дослідники І.О. Борзіяк та Т.Ф. Обаде на спеціальній карті окреслили «предполагаемую степную зону позднего палеолита с фауной бизона», до якої включили стоянки Калфу, Велику Акаржу, Анетівку II, Амвросіївку, Муралівку, Кам'яні Балки I та II, Золотівку I та ін., кримську зону з мішаною фауною, а північніше — третю нерозділену зону зі стоянками з переважаючою фауною мамонта та стоянками з переважаючою фауною північного оленя³⁷.

Викладене свідчить, що питання про зоологічне районування степової зони в пізньому палеоліті потребує детальнішого вивчення. Поки що очевидно, що бізон є єдиним або фоновим видом для більшості пам'яток перигляціальних степів у період середнього етапу пізнього палеоліту. В південній підзоні степів до нього додається дикий кінь (нижній шар Сагайдака I, Муралівка, низка стоянок нижнього Дніпра), а у північній підзоні — ще й північний олень (Анетівка I та II, Кайстрові Балки I та II, низка шарів Осокорівки)³⁸. Проте і таке розподілення є певною мірою умовним, оскільки всі зазначені види великих стадних тварин здійснювали сезонні міграції на

досить далекі відстані, що треба враховувати в процесі розробки загальних палеозоологічних та палеоекономічних схем і концепцій.

З нашого погляду, відмінності у складі степових фауністичних комплексів, вірно помічені В.І. Бібіковою та Н.Г. Белан, скоріше за все не стільки пов'язані з територіальними особливостями розповсюдження різних видів тварин, хоча, як бачимо, і це мале місце, скільки свідчать про різну сезонну стратегію мешканців стоянок. Можна вважати доведеним, що присутність північного оленя, коня і деяких інших тварин у фауністичних матеріалах Сагайдака I, Муралівки, Осокорівки, Кам'яних та Кайстрових Балок вказує на перебування там людей переважно в осінньо-зимовий період поселення. Велика Акаржа, Амвросіївка та Золотівка I із монобізоновою фауною, навпаки, функціонували протягом весни й літа. Певною мірою до них має бути віднесена і Анетівка II, в якій кількість кісток бізонів становить понад 97% ³⁹. Стоянка Золотівка I, без сумніву, використовувалася мисливцями неодноразово, наявність на ній невеликої кількості решток північного оленя та коня свідчить лише про те, що якась невелика група людей залишилася на ній на осінньо-зимовий період ⁴⁰.

Отже, в результаті багаторічних розкопок Великої Акаржі було здобуто досить презентабельну археозоологічну колекцію на підставі вивчення якої можна дійти низки цікавих висновків щодо сезонності поселення, терміну використання його окремих ГПК, навколишнього середовища та способу життя мешканців. За своїм науковим значенням Велика Акаржа, безумовно, входить в коло найважливіших та найвиразніших пізньопалеолітичних пам'яток України, а її матеріали заслуговують на монографічне видання.

¹ Красковский В.И. Стоянка позднепалеолитического времени вблизи Одессы // КСИА АН УССР. — 1957. — Вып. 7. — С. 6.

² Борисковский П.И. Отчет Одесского палеолитического отряда Института истории материальной культуры АН СССР и Одесского археологического музея об археологических разведках в 1959 г. — Л., 1960. — 24 с. / Архив ИИМК РАН. — Ф. 35. — Оп. 1., 1959. — № 155. — С. 14; *Его же*. Палеолитическая стоянка под Одессой (раскопки 1959 г.) // КСИА. — 1961. — Вып. 86. — С. 32,34; *Его же*. Позднепалеолитическая стоянка Большая Аккаржа по раскопкам 1959 г. // КСОГАМ 1959 г. — 1961. — С. 22.

³ Борисковский П.И., Праслов Н.Д. Палеолит бассейна Днестра и Приазовья // САИ. — 1964. — Вып. А 1—5. — Табл. XX.

⁴ Борисковский П.И. Отчет Одесского палеолитического отряда Ленинградского отделения Института археологии АН СССР и Одесского археологического музея об археологических разведках и раскопках в 1961 г. — Л., 1962. — 17 с. / Архив ИИМК РАН. — Ф. 35. — Оп. 1., 1961. — № 138. — С. 8; *Его же*. Раскопки позднепалеолитической стоянки Большая Аккаржа в 1961 г. // КСОГАМ 1961 г. — 1963. — С. 8; *Его же*. Проблема развития позднепалеолитической культуры степной области // Материалы VII Междунар. конгр. антропол. и этногр. наук. — М., 1964. — С. 2 (окр. відбиток).

⁵ Борисковский П.И. Раскопки... — С. 8—9.

⁶ Борисковский П.И. Проблема развития... — С. 2, 8.

⁷ Бибикова В.И., Белан Н.Г. Локальные варианты и группировки позднепалеолитического терриоконтекста Юго-Восточной Европы // БМОИП. — 1979. — Т. 84, вып. 3. — С. 7—8.

⁸ Старкин А.В. Фаунистические остатки, обнаруженные при раскопках стоянки Большая Аккаржа в Овидиопольском районе Одесской области в 1988 г. // Сапожников И.В. Отчет о работе Буго-Днестровской новоостроечной экспедиции Института археологии АН УССР в 1988 г. — Одесса, 1989 / Архив ИА НАНУ. — 88/24. — С. 114; *Его же*. Фаунистические остатки стоянки Большая Аккаржа, поселений Майнова Балка, Майнова Балка II и Одаи, исследованных БДЭ ИА АН УССР в 1989 г. // Сапожников И.В. Отчет о работе БДЭ ИА АН УССР в 1990 г. — Одесса, 1991 / Архив ИА НАНУ. — 90/6. — С. 95—98.

⁹ Секерская Е.П. Фаунистические остатки стоянки Большая Аккаржа из раскопок 1991 г. // Сапожников И.В. Отчет о работе БДЭ ИА АН УССР в 1991 г. — Одесса, 1992 / Архив ИА НАНУ. — 91/3—4. — С. 49—51; *Ее же*. Фаунистические остатки из раскопок БДЭ ИА АН Украины 1992 г. // Сапожников И.В. Отчет о работе БДЭ ИА АН Украины в 1992 г. — Одесса, 1993 / Архив ИА НАНУ. — 92/4. — С. 77—84; *Ее же*. Фаунистические остатки стоянки Большая Аккаржа из раскопок 1993 г. // Сапожников И.В. Отчет о работе БДЭ ИА АН Украины в 1993 г. — Одесса, 1994 / Архив ИА НАНУ. — 93/24. — С. 49—51.

¹⁰ Усі вони, крім даних за 1988 р., є в звітах про польові дослідження Буго-Дністровської новобудівної експедиції ІА НАН України, але цікаві переважно для спеціалістів-палеозоологів і тому тут нами не наведені.

¹¹ *Секерська Ол.* Фауністичний комплекс пізнього палеоліту Нижнього Дніпра та Присивашья // Археологічна збірка Херсонської інспекції охорони пам'яток. — Херсон, 1999. — С. 46.

¹² *Старкин А.В.* Фаунистические остатки, обнаруженные... — С. 114.

¹³ *Сапожников И.В.* К характеристике аккаржанской культуры // Проблемы истории та археології давнього населення Української РСР: Тези доп. XX республ. конф. — К., 1989. — С. 199; *Борзьяк И.А.* Рашковская, аккаржанская и анетовская позднепалеолитические культуры на Юго-Западе СССР // Проблемы первобытной археологии Северного Причерноморья: Тез. докл. конф. Ч. 1. — Херсон, 1990. — С. 19.

¹⁴ *Сапожников И.В.* Причерноморские степи в позднем палеолите: природно-хозяйственная и культурная специфика // *Сапожникова Г.В., Коробкова Г.Ф., Сапожников И.В.* Хозяйство и культура населения Южного Побужья в позднем палеолите и мезолите. — Одесса; СПб., 1995. — С. 160; *Секерська Ол.* Фауністичний комплекс... — С. 46.

¹⁵ *Сапожников И.В., Сапожникова Г.В.* Новые данные о позднепалеолитической стоянке Большая Аккаржа // Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья: Тез. докл. конф. Ч. 1. — Белгород-Днестровский, 1990. — С. 84—86.

¹⁶ *Сапожников И.В., Частников А.Н.* Исследования позднепалеолитической стоянки Большая Аккаржа в 1990 г. // Археологічні дослідження в Україні 1990 р. — К., 1991. — Вып. 2. — С. 13—14; *Сапожников И.В.* Локальный хозяйственно-бытовой комплекс на позднепалеолитической стоянке Большая Аккаржа // АВ. — 1994. — № 3. — С. 42.

¹⁷ *Сапожников И.В.* Раскопки позднепалеолитической стоянки Большая Аккаржа в 1991 г. // Археологічні дослідження в Україні 1991 р. — Луцьк, 1993. — С. 108—109, 171.

¹⁸ *Сапожников И.В., Сапожникова Г.В.* Большая Аккаржа — стоянка охотников на бизонов в степях Северного Причерноморья // Археол. вестник. — Запорожье, 1992. — № 3. — С. 3—7.

¹⁹ *Сапожников И.В.* Основные итоги раскопок стоянки Большая Аккаржа // Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья: Тез. докл. конф. — Белгород-Днестровский, 1995. — С. 64—65.

²⁰ *Сапожников И.В.* Основные итоги... — С. 64—65.

²¹ *Там же.* — С. 65.

²² З розкопок 1959 та 1951 років походить близько 5000 уламків кісток, з яких визначено 55. Таким чином, увесь комплекс археологічних матеріалів налічує понад 7000 фрагментів кісток, близько 210 з яких були діагностичними.

²³ *Сапожников И.В.* Еще раз об интерпретации амвросиевского костяка // Проблемы охраны и исследования памятников археологии в Донбассе: Тез. докл. семинара. — Донецк, 1989. — С. 72—73; та ін.

²⁴ *Kehoe T.F.* The Gull Lake Site: A Prehistoric Bison Drive Site in Southwestern Saskatchewan. — Milwaukee Public Museum, 1973. — P. 191, Fig. 10; *Frisson G.C.* Prehistoric Hunters of the High Plains. — N.Y.; S.F.; L., 1978. — P. 150, 237—239; та ін.

²⁵ *Speth J.D.* Bison Kills and Bone Counts. — Ch.; L., 1983. — P. 1—3; *Сапожников И.В.* Причерноморские степи... — С. 167.

²⁶ *Дворянинов С.А., Сапожников И.В.* О возможной интерпретации двух типов геоморфологического расположения стоянок позднего палеолита и мезолита Северо-Западного Причерноморья // 150 лет Одесскому археологическому музею: Тез. докл. юбил. конф. — К., 1975. — С. 16—18; *Сапожников И.В.* Локальный хозяйственно-бытовой комплекс... — С. 43—44; *Его же.* Причерноморские степи... — 1995. — С. 160—162; и др.

²⁷ *Krasnokutsky G.* Bison Hunting and Human Adaptations: A Case of Comparative Study of the Upper Paleolithic of Southern Ukraine. — O., 1996. — P. 103, 107—108.

²⁸ *Петрунь В.Ф.* Заключение о результатах геологической рекогносцировки окрестностей раскопа 1991 г. позднепалеолитической стоянки Большая Аккаржа и визуального изучения последнего // *Сапожников И.В.* Отчет о работе БДЭ ИА АН УССР в 1991 г. — Одесса, 1992 // Архив ИА НАНУ. — 91/3—4. — С. 62—63.

²⁹ *Станко В.Н.* Промысел бизонов в палеолите Северного Причерноморья // ЗІФ. — 1997. — Вып. 5. — С. 8; *Залізняк Л.* Передісторія України X—V тис. до н. е. — К., 1998. — С. 83.

³⁰ *Петрунь В.Ф.* Заключение... — С. 63; *Медяник С.И., Сапожников И.В.* Палеогеографические условия позднепалеолитической стоянки Большая Аккаржа // Изв. АН Республики Молдова. Биол. и хим. науки. — 1992. — № 3. — С. 66—69.

³¹ *Бибикова В.И., Белан Н.Г.* Локальные варианты... — С. 6, 8; и др.

³² *Смолянинова С.П.* Палеолит и мезолит Степного Побужья. — К., 1990. — Табл. 1.

³³ *Леонова Н.Б.* Планиграфическое исследование свидетельств утилизации охотничьей добычи на материалах верхнепалеолитической стоянки Каменная Балка II // КСИА. — 1985. — Вып. 181. — С. 13.

³⁴ *Бонч-Осмоловский Г.А.* Итоги изучения крымского палеолита // Тр. II Междунар. ассоциации по изучению четвертичного периода Европы. Вып. 5. — Л.; М.; Новосибирск,

1934. — С. 127—128; *Векилова Е.А.* Каменный век Крыма: Некоторые итоги и проблемы // МИА. — 1971. — № 173. — Табл. 3.

³⁵ *Маркова А.К.* Терниофауна позднего валдая (Карты 12, 13) // Палеогеография Европы за последние сто тысяч лет (атлас-монография). — М.: Наука, 1982. — С. 111.

³⁶ *Там же.* — С. 111—112, карты 12, 13-1.

³⁷ *Борзьяк И.А., Обаде Т.Ф.* Мамонт в палеолите Карпато-Днестровского региона // SP. — 1999. — № 1. — Рис. 2.

³⁸ *Бибикова В.И.* Охотничий промысел в палеолите и мезолите Северного Причерноморья // КСИА. — 1985. — Вып. 181. — С. 18; *Сапожников И.В.* Хозяйственная специфика степной историко-культурной области // КСИА. — 1992. — Вып. 206. — С. 43—48; *Его же.* Причерноморские степи... — 1995. — Табл. 1; и др.

³⁹ *Бибикова В.И., Старкин А.В.* Характеристика остеологического материала из раскопок позднепалеолитического поселения Анетовка II. — К.: Наук. думка, 1989. — Табл. 1.

⁴⁰ *Сапожников И.В.* Хозяйственная специфика ... — С. 43—48, табл. 1; *Его же.* Причерноморские степи... — 1995. — С. 161—165, табл. 1.

Одержано 15.06.2000

И.В. Сапожников, Е.П. Секерская

АРХЕОЗООЛОГИЯ ПОСЕЛЕНИЯ БОЛЬШАЯ АККАРЖА (материалы к реконструкции хозяйственно-культурного типа позднепалеолитических степных охотников)

В статье подведены итоги многолетних исследований фаунистического комплекса позднепалеолитического поселения Большая Аккаржа. Согласно определениям И.Г. Пидопличко, Н.К. Верещачагина, В.И. Бибикиной и других, он представлен исключительно костями бизонов, среди которых преобладали взрослые самцы. На основании этого сделаны выводы о сезонном характере охоты на этих животных и о длительности использования древними охотниками основной части стоянки и ее отдельных хозяйственно-бытовых комплексов.

В настоящее время можно утверждать, что Большая Аккаржа была кратковременным сезонным весенне-летним поселением, которое использовалось на протяжении нескольких лет одной общиной. Последняя состояла из нескольких отдельных семейных групп, которые оставили остатки четырех локальных хозяйственно-бытовых комплексов (ХБК), существовавших один-два месяца.

Кроме того, в статье рассмотрены общие вопросы палеозоологического районирования степной зоны Украины в позднем палеолите и интерпретации основных памятников данного региона.

I.V. Sapozhnykov, O.P. Sekers'ka

ARCHAEOZOOLOGY OF THE BOL'SHAYA AKARZHA SETTLEMENT (materials to reconstruction of a settlement of the economic-cultural type of steppe hunters in the Late Paleolithic age)

The paper summarizes the many-year studies of the faunistic complex of the Late Paleolithic settlement of Bol'shaya Akarzha. According to the definition of I. G. Pidoplychko, N. K. Vereshchagin, V. I. Bibikova, et al., it is represented exceptionally by bisons' bones, among which those of adult bison-males dominate. Based on this fact, we infer about both the seasonal character of the hunt for these animals and the duration of using the main part of the site and its separate economic-household complexes by ancient hunters.

At present, one may assert that the settlement of Bol'shaya Akarzha was in a short-term seasonal spring-summer use and was occupied by a single community for several years. The last included a few separate families, which remained the remnants of four local economic-household complexes existed for one-two months.

In addition, we consider a number of general questions of the paleozoological division into regions of the steppe zone of Ukraine in the Late Paleolithic age and the interpretation of principal sites of this region.

Індекс 74006

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

ISSN 0235—3490. Археологія, 2001, № 2. 1—176